

Régi-új faj hazánk flórájában: fenyérgamandor (*Teucrium scorodonia* L.)

TÍMÁR Gábor

Váci Erdőtervezési Iroda, Vác

Ha vannak a magyar flórában alig (vagy egyáltalán nem) ismert fajok, a fenyérgamandor bizvást ezek közül való. Talán elég jól bizonyítják ezt a nagyobb flóraműveink elég egyöntetű ismertetései:

- JÁVORKA-SOÓ (1951): Dt. (Őrség: Felsőszölnök) nyíres fenyéren, ritka.
- SOÓ-KÁRPÁTI (1968): Vendvidék: Felsőszölnök, nyíres fenyéren.
- Soó (1968): Area: N (Vend.-v.: Felsőszölnök) CönoI.: nyíres fenyér (Call. betuletosum).
- SIMON (1992): Vendv. (Felső-Szölnök). Nyíres fenyéren.

Ennek egyik nyilvánvaló oka: Felsőszölnök Magyarország legnyugatibb települése a hármashatár közvetlen közelében, így a nagy- (és szak-)közönség elől évtizedekig el volt zárva. Az utóbbi években a területre kijutva azt is tapasztalni kellett - a szerzőhöz hasonlóan - mindenkinek, hogy a kizárólagos élőhelyként megadott nyíres fenyérek még itt is igen ritkák. Nézzünk hát utána az eredeti forrásnak!

Az egyetlen irodalmi forrás BOROS Ádám 1944-es cikke. A lelőhely jelentőségét ebben BOROS a következőképpen érzékelteti: "Ez a nyugat-délnyugat-európai növény Stájer és Horvátország több pontjáról ismeretes, majd nagy ugrással ismét felbukkan a Tribecs hegycsoportban Nyitra vármegyében. A Vendvidéken való felfedezésével összekötő kapocs létesült a horvátországi és a nyitrai termőhelyek közt." (BOROS 1944).

A pontos lelőhely tisztázása végett azonban kis történelmi kitérőt kell tenni. A Trianon után fellépő erős revíziós törekvéseknek megfelelően a magyar hadsereg 1941 áprilisa folyamán - a német támadáshoz csatlakozva - az akkori Jugoszláviát elfoglalta és Magyarországhoz csatolta többek között a

Muraközt, Muravidéket. E területnek része a Vendvidék (ma Szlovéniához tartozó) déli része is, ahová 1942-43 folyamán - nyilvánvaló szakmai érdeklődéstől vezetve - több botanikusunk (JÁVORKA S., ZÓLYOMI B., BOROS Á.) kiterjesztette kutatását. Ezen kutatása közben bukkant rá Boros a fenyér gamandor lelőhelyeire, amelyek a magyarországi Felsőszölnök, valamint a szlovéniai Magasfok, Nádorfa, Gyanafa körzetében, utina-plója (BOROS 1943) tanúsága szerint részben közvetlenül a trianoni határ mentén, de annak túloldalán vannak. Minden jel arra mutat tehát, hogy az egykori lelőhelyek - a világháborút lezáró békeszerződések következtében - sajnálatos módon nem hazánk mai területére esnek.

A sors furcsa játéka, hogy Pócs Tamás szóbeli közlése szerint ottjártakor az államhatár mellett látótávolságon belül felfedezhető volt a növény, méghozzá nyilvánvalóan ugyanazon helyek egyikén, ahol annak idején Boros is megtalálta, és ahol 1997-ben magam is először pillantottam meg! Erre Boros útinaplójának elég pontos helymegjelölései engednek következtetni. Az általam talált állomány Felsőszölnöktől délre, közvetlenül az éleshatár mentén (nagyobb részt annak szlovén oldalán), valamint az egykori nyomsáv szélén, a fölverődött pionír faállomány védelmében-félfárlánykában található mintegy 200 m hosszan. A populáció nagysága kb. 300 tő lehet.

1. ábra. *Teucrium scorodonia* L.
[G. HEGI nyomán.]

Az alábbiakban a faj rövid jellemzését próbálom megadni néhány európai flóramú (HEGI 1935-1968, TUTIN et al. 1972, RAMEAU et al. 1996) és saját terepi tapasztalataim, felméréseim alapján.

Nevezéktan: *Teucrium scorodonia* L. 1753, H: Fenyérgamandor, F: Germandrée scorodonie, GB: Wood Sage, Wood Germander, D: Salbei-gamander, Waldgamander

Taxonómia: 3 alfaját [ssp. *scorodonia* (ssp. *sylvestre*), ssp. *euganeum* (VIS.) ARCANG. (Dél-Itália, Szicília, Marokkó), ssp. *baeticum* (BOISS. et REUT.) TUTIN (Délnyugat-Spanyo., Marokkó)], valamint 6 rokon kisméretű fajtát le, ez utóbbiak a déli és keleti mediterráneumban kialakult lokális endemizmusok: (*T. massiliense* L., *T. salviastrum* SCHREB., *T. asiaticum* L., *T. atratum* POM., *T. kabylicum* BATT., *T. kotschyianum* POECH.).

Morfológia: Pelyhes hajtású, felálló, elágazó, tövében elfásodó rizómás félcserje. Levelei széles szívés-vállúak, oválisak, csipkés-fogas szélűek. A csésze kétjékű. A kicsi, egyjékű, általában zöldessárga (ritkán fehéres vagy pirosas), 8-9 mm-es virágok megnyúlt, murvalemez nélküli álfüzérben nyílnak a szár csúcán. A párta szőrös, a barna portokok hosszan kiállnak a virágból. A termés 4 makkocskból áll.

Ökológia, cönológia: Bázisokban és tápelemekben szegény talajon, meszes és vulkáni alapköveten egyaránt előfordul, általában erősen savanyú körülmények között, mérsékelt humuszon. Az osztrák ökoszisztéma-rendszerben a II 2b *Lonicera periclymenum* - csoportba sorolják (mellette a hazai fajok közül *Holcus mollis*, *Sarothamnus scoparius*, *Anthoxanthum odoratum*). A hazai hasonló rendszerben (CSAPODY et al. 1962) a *Luzula albida*-csoportba lehet sorolni.

Atlantikus elem, Nyugat-Európában jellemző élőhelyei mészkőrű lombdűk (pl. enyhén savanyú talajú bükkösök), az ún. heide, savanyú hegyi rétek, meszes talajú erdőszélek, a Keleti-Alpok déli és délkeleti részén szelídgesztenyes erdők, a Földközi-tenger térségében az ún. macchia cserjés. Nálunk elterjedésének legszélén található, élőhelye erősen másodlagos, cönológiailag aligha kategorizálható.

A vendvidéki élőhely termőhelyi körülményeinek tisztázása végett populációjában összesen 7 db 1x1 m-es ill. 2x2 m-es négyzetet vettem fel, és elemeztem ZÓLYOMI és BORHIDI ökológia mutatói szempontjából. Ennek eredménye az alábbi (az egyes kvadrátok értékeit csoporttömeg szerint számoltam, majd ezeket átlagoltam):

	TZ	WZ	RZ	TB	WB	RB	NB	LB	KB	SB	SBTVAL
<i>Teucrium scorodonia</i>	4 (4,4)	4 (3,8)	3 (2,7)	5 (4,7)	5 (4,6)	4 (4,1)	3 (2,6)	6 (6,3)	4 (4,1)	0 (0,0)	5 (4,8)

A jelenleg érvényes kategorizálás:

	TZ	WZ	RZ	TB	WB	RB	NB	LB	KB	SB	SBTVAL
<i>Teucrium scorodonia</i>	5	9	4	5	4	2	3	6	2	0	8

Ismét érdemes hangsúlyozni, hogy egyrészt a faj itt ökológiai valenciájának szélső helyzetében van, így a fenti mutatók szigorúan csak lokálisan értelmezhetők, másrészt az élőhely másodlagos, igen erősen degradált. A növény megléte is valószínűleg jelentős mértékben ez utóbbi hatásnak köszönhető.

Magassági elterjedése szerint kollin-prealpin faj.

Vendvidéki ismert adatai: Felsőszőlőnk (Koritistja-patak forrása, Dugosz-erdő hegyhátának több pontja) (BOROS 1944); herbáriumi lap: „Ad margines pinetorum vallis Koritistja versus Nádorfa prope Ma-gasfok, In pinetis "Dugosz erdő" p. Magasfok” (BOROS 1943, MTM Herbárium).

Veszélyeztetettség, védelem: Az országos lista szerint (NÉMETH 1991) potenciálisan veszélyeztetett faj. Tekintettel a hazai populáció kicsinségére, valamint egyetlen élőhelyének erősen átalakuló voltára, bizonyosan aktuálisan veszélyeztetettnek minősíthető. Az ismerthez hasonló élőhelyek egyébként a szlovén-magyar határ további felsőszőlőnk szakaszán, valamint Kétyvölgy környékén elég nagy területen található, így felbukkanása többhelyütt lehetséges, mesterséges betelepítése is megoldható volna (bár különösebben indokoltak nem tartom).

1. táblázat. A *Teucrium scorodonia* vendvidéki termőhelyén készült cönológiai felvételek:

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Betula pendula	1	1						Galium rotundifolium					1		
Pinus sylvestris	2-3		4					Genista ovata subsp. nervata	+	+					
Populus tremula	1							Gnaphalium sylvaticum			+			+	+

<i>Quercus petraea</i>		4			4			<i>Hieracium pilosella</i>								1
<i>Betula pendula</i>	3	2						<i>Hieracium umbellatum</i>	+	1		1	+	+		1
<i>Castanea sativa</i>		1						<i>Hypericum perforatum</i>							+	
<i>Frangula alnus</i>	+							<i>Luzula luzuloides</i>	1-2	3		2	3			+
<i>Agrostis capillaris</i>				2		1		<i>Luzula pilosa</i>								1
<i>Ajuga reptans</i>						1	1	<i>Melampyrum pratense</i>		+					3	1
<i>Antennaria dioica</i>	+	+						<i>Pimpinella saxifraga</i>								1
<i>Betula pendula</i>	+						+	<i>Pinus sylvestris</i>	+							+
<i>Calluna vulgaris</i>	+		1	1		1	4	<i>Populus tremula</i>								+
<i>Campanula rotundifolia</i>							+	<i>Potentilla erecta</i>								1
<i>Carpinus betulus</i>		+						<i>Pteridium aquilinum</i>	1-2	1-2						1
<i>Castanea sativa</i>	1	+		+	+			<i>Quercus petraea</i>								+
<i>Centaurea jacea</i>							+	<i>Rubus fruticosus</i>	1		1	+	+	+-1		+
<i>Cytisus supinus</i>		+	+			+		<i>Solidago virgaurea</i>			1	1	+		1	1-2
<i>Euphorbia cyparissias</i>						1	+	<i>Teucrium scorodonia</i>	1	1	4	2	1	1		+
<i>Festuca ovina</i>						1-2		<i>Veronica officinalis</i>	+	+		1			1	1
<i>Frangula alnus</i>							+	<i>Viola sylvestris</i>				+				

Irodalom

- BOROS Á. (1943): Boros Ádám útinaplója. – Kézirat, MTM Növénytárának Tudománytörténeti Gyűjteménye.
- BOROS Á. (1944): Adatok a vendvidéki erdei fenyvesek és tőzegmohalápok növényzetének ismeretéhez - Bot.Közlem. **41**: 96-101.
- CSAPODY I. - HORÁNSZKY A. - PÓCS T. - SIMON T. - SZODFRIDT I. - TALLÓS P. (1962): Lágyszárú növényeink ökológiai viszonyai. In: MAJER A. (szerk.): Erdő- és termőhely-tipológiai útmutató. - Mezőgazdasági Kiadó, Bp., pp.: 165-175.
- GREY-WILSON, C. (1996): Vadvirágok. - Határozó kézikönyvek, Panem Kft és Grabo Kft, Bp.
- HEGI, G. (1935-1968): Illustrierte Flora von Mittel-Europa V/4. - München, pp.: 2534-2537.
- NÉMETH F. (1991): Száras növények. In: RAKONCZAY Z. (szerk.): Vörös könyv. - Akadémiai Kiadó, Bp.
- RAMEAU, J.C. - MANSION, D. - DUMÉ, G. (1996): Flora forestière française 1-2. - Ministère De L'Agriculture et De La Pêche.
- SIMON T. (1992): A magyarországi edényes flóra határozója - Tankönyvkiadó, Bp.
- SOÓ R. (1968): A magyar flóra és vegetáció rendszertani és növényföldrajzi kézikönyve III. - Akadémiai Kiadó, Budapest. pp.: 506 + 51.
- JÁVORKA S. - SOÓ R. (1951): A magyar növényvilág kézikönyve - Akadémiai Kiadó, Bp.
- SOÓ R. - KÁRPÁTI (1968): Növényhatározó II. - Tankönyvkiadó, Bp.
- TUTIN, T.G. és mtsai. (1972): Flora Europaea 3. - University Press, Cambridge, p.: 131.